

Милош М. СТАРОВЛАХ*

ЦРНОГОРСКЕ ШКОЛЕ У ДЈЕЛУ ПАВЛА РОВИНСКОГ

Ровински је особито на три начина интересантан за проучавање и развој школства у Црној Гори. Прво, у његовом обимном дјелу, 112 страница је директно посвећено школама, друго, о школама говори узгредно у већини осталих текстова, нарочито кад говори о истакнутим личностима и општим приликама у Црној Гори и треће, његови текстови су не само сигурна подлога за историјски и географски приказ Црне Горе већ и веома солидан приручник из историје и географије Црне Горе у границама прије Балканских ратова, док литерарни текстови особито лирске пјесме, којих има 250 и 50 епских пјесама, као и разне бајке, басне, алегорије, загонетке, анегдоте и шале, чине незамјенљиву грађу за наставу књижевности, односно за школску лектуру и састављање читанки. Ту је и веома солидна студија о језику.

Ми овај текст нећемо оптерећивати статистичким показатељима развоја појединих сегмената образовања, нити педагошким расправама, јер је о томе пуно писано, већ ћемо се задржати на његовом општем виђењу школских прилика у Црној Гори.

Ровински, попут краља Николе¹, посебно истиче Зету „међу српским државама како на пољу државности тако и на пољу просвијећености. То се испољило у свим облицима живота у њој, посебно у њеним државним и друштвеним институцијама и у културним навикама и обичајима. Управо овдје долази до процвата народне поезије и јавља се прва књижевност, на шта нам указује Љетопис попа Дукљанина”². Он то објашња-

---

* Проф. у пензији

¹ Све Српству Зета дала је мила.

„Зета ја легло српскијех сила”.

Никола I Петровић, *Балканска царица*, Дјела, Подгорица 1997, стр. 42.

² П. А. Ровински, *Црна Гора у њојшљосји и садашњосји*, Том IV, Цетиње 1994, стр. 184 и 186.

ва тиме што је Зета била под снажним утицајем Италије, „тада најкултурније европске земље”.

Доласком Турака, Црна Гора је „била осуђена на вјечити рат и живот са оружјем. И не само да није било услова за очување раније културе и њен даљи развој већ је дошло до враћања уназад и народ је подивљао”.

Касније везе Црногораца са Венецијом биле су нужне, нарочито због снабдијевања оружјем. Међутим, Венеција „не само да се није бринула о њиховом културном развоју већ се напротив трудила да на сваки начин омете тај развој, како би се они слијепо покоравали њеном ауторитету”. Због тога „у току читавог периода када су Црном Гором владали њени духовни поглавари, владике, близина Италије није имала никаквог културног утицаја, није бацила ни зрак свјетлости на њу”.³ Овакво понашање Ровински првенствено објашњава вјерским разликама.

Стање се и у области културе постепено, иако веома споро, мијења почетком XVIII вијека, а особито након успостављања веза са Русијом. Црногорске владике путују у Русију молећи је да их узме у заштиту и истовремено да их помогне у просвјештавању народа. Да би што више заинтересовао Русију за положај Црне Горе, владика Василије Петровић посебно наглашава угроженост православља на овом простору. Тако 1747. године, у писму грофу Рјумину, истиче тежак положај Црне Горе не само због угрожености од стране Турске већ и од католичке пропаганде, па предлаже да Русија помогне Црну Гору у оснивању школа, којима би се, поред осталог, заштитила православна вјера. Пет година касније, владика Василије иде у Петербург, гдје оставља неку врсту историје Црне Горе, а по повратку пише императорки Јелисавети Петровној да се црногорски народ „налази у великој биједи због недостатка школа немајући гдје да научи ни читати”, па моли да се оснују мале словенске школе, из којих би се касније слали ученици у Русију „ради усавршавања, како у духовним тако и у војним наукама”.

Када је 1758. године по други пут кренуо у Русију, владика Василије је повео са собом 15 младића да би их тамо оставио на даље школовање. У писму кнезу Голицину каже: „Савјетовао сам Црногорце да пошаљу своју дјецу у великославну руску империју, како би научили да читају и пишу, и одрасле да служе у војсци и тамо уче. Због тога сам највише и путовао у Русију по други пут”.⁴

³ Исто, стр. 186.

⁴ Овдје Ровински цитира М. Драговића, *Један њрилої за књижевно – ѡросвјетїну историју Црне Горе из XVIII вијека* (Књижевни лист, Цетиње 1902, књ. IV, стр. 103).

Петар I Петровић је позивао Доситеја Обрадовића да дође у Црну Гору да отвори школе и штампарију, што овај није прихватио, сматрајући да за то не постоје услови. То ће тек учинити Његош, након што је 1834. године основао прву свјетовну школу у Црној Гори. Тако да је исте године почела и штампарија, у којој су штампана Његошева дјела, а од 1835. године почео је да излази и календар, у којем су, поред уобичајних садржаја, објављиване пјесме и други књижевни прилози. У њој је штампана и „Дика црногорска” Симе Милутиновића, српски буквар, српска грамастика и преведена са руског језика „Општа историја”. Русија је, иначе, одмах послала Његошу, поред осталих књига, више азбука, буквара, образаца за краснопис, чаславаца и школских псалтира. Но, већ 1837. године, због рата са Турском, ђаци су пошли у рат – „стару школу црногорску”.

Послије Омер-пашина напада, кад су и слова из Његошеве штампарије претапана у оловна зрна, поново је отворена школа на Цетињу, у којој је послије Никарона и Маџуре, за учитеља дошао ђакон Стеван Петрановић, који је троразредну претворио у петоразредну основну школу и унио сасвим нови начин рада. Ровински се са пуно симпатија односи према Петрановићу, за кога каже да је био „човјек независног карактера, исти тај дух независности преносио је и на своје ученике, што се, наравно, није могло допасти књазу и вишим чиновницима. Он се, поред тога, са старијим ученицима упуштао у опширна тумачења догми, које, ако и нијесу одступале од прихваћених у догматици, била су нова за Црногорце и тадашње свештенство које је мало познавало науку, и почело се говорити да он дјецу учи јереси”. Као храбар човјек, који је чврсто убијеђен у своје ставове „сасвим је јасно” – наставља Ровински – „да се он тим поводом спорио, па је то прелазило у сукобе, у којима он није чинио уступке него се држао својих ставова, не обазирјући се на личност са којом се спорио. Све то заједно довело га је у такав положај да му није остало ништа друго него да напусти Црну Гору”. А „ђаци су га вољели управо зато што су били свјесни утицаја који је он вршио на ширење њиховог умног хоризонта, а дјелимично и на изграђивање њихове културе. Када је одлазио из Црне Горе, његови ђаци су га пратили до аустријске границе и са сузама се растали са њим. Само то довољно говори у његову корист”⁵ Ђаци Петрановићеве школе, поред осталих, били су и будући књаз Никола, Иларион Рогановић, каснији митрополит, Божо и Шако Петровић, Филип Радичевић, Саво Капичић и други.

⁵ Ровински, *Н. г.*, стр. 191.

Број основних школа се споро повећавао, тако да их је 1870. године било само осам са 300 ученика. Да би се кренуло брже у отварању школа, те године је образована Комисија са задатком да попише дјецу стасалу за школу (7-16 година). Она је обавијестила свако племе које жели да има школу да треба да изгради школску зграду, опреми је, уреди околни терен, обезбиједи огрев за школу и стан и огрев за учитеља. Пописано је 2000 дјеце, а 40 општина је изразило жељу да се код њих отвори школа и обавијестило Комисију да су обезбиједили све потребне услове и само моле књаза да им пошаље учитеља. Тако су наредне школске године отворене још 24 основне школе.

Црна Гора се од самог почетка отварања школа нашла пред проблемом недостатка својих учитеља, па су за тај посао ангажовани највећим дијелом људи из Аустрије. Истина, како каже Ровински, „то су били православни Срби као што су и Црногорци и то људи који су вољели Црну Гору и свој посао, али како су на Цетињу морали да оскудијевају у много чему што је представљало насушну потребу за свакодневни живот културног човјека, у унутрашњости Црне Горе те оскудице су биле још веће и чиниле би живот још неподношљивијим”. Из тих разлога ови људи се нијесу задржавали дуго у Црној Гори, па је, на предлог Милана Костића, организован учитељски курс за младиће који су завршили четири разреда основне школе. Курс је трајао два мјесеца у вријеме љетњег распуста у просторијама Богословије, а наставу су изводили Милан Костић и Шпиро Ковачевић. Након тога је организован испит коме су присуствовали књаз и митрополит. Већина је добила увјерење да може предавати у првом разреду, а они набољи су добили право да предају и у трећем разреду.

Тадашњи учитељи, који су с правом називани народни учитељи, поред рада са дјецом, бринули су и бриге средине у којој су радили трудећи се да је унаприједе.

Прије почетка наредне школске године, на Цетињу је одржан курс за све учитеље ради припреме за рад у II и III разреду. Поред тога, сви учитељи су слушали и курс о калемљењу воћа и сађењу и обрезивању винове лозе. Сваки учитељ је био обавезан да накалеми бар 50 садница.

У доба књаза Николе, школа је чврсто била срасла са средином у којој се налазила и врло битно је утицала на њено оплемењивање. У то доба, не само својим циљевима већ укупним својим понашањем, основна школа је, у правом значењу те ријечи, била народна. Она је бринула све народне бриге, а народ се трудио да јој обезбиједи, колико је год то тада било могуће, услове за рад. Иначе, свака школа у племену је под контролом племенског капетана и мјесног школског надзорника. Капетан је ду-

жан да помаже учитељу у организовању школе, нарочито о њеном снабдијевању и уредном слању дјеце у школу.

Као доказ колико је тада Црногорцима било стало да имају добру школу и способног учитеља, Ровински наводи и овај примјер: „У једном мјесту главни инспектор, пошто је обавио испит у школи и по сјајном успјеху у настави закључио да је учитељ јако способан, саопшти му да ће бити премјештен у цетињску главну школу. Родитељи који су били присутни стадоше у један глас говорити: ‘Не, кумимо те Богом, не узимај нам тог човјека. Иначе ћемо, кунемо ти се, сви на жалбу Господару’.”⁶

Колико је Црногорцима било стало да имају квалитетну школу показује каживање Ровинског да су чак и поједини родитељи, који би се нашли у мјесту гдје се у школи обавља испит, присуствовали таквим испитима да би то упоредили са својом школом. Чак су и ђаци водили бригу да имају квалитетног учитеља. Тако „долази на Цетиње пет ђака из једне школе и како је у то вријеме Главни школски инспектор био ван Цетиња, упуте се право књазу с жалбом да их њихов учитељ не учи како треба. На питање књаза, откуд то они знају, одговарају: – ‘Када смо ишли на Ријеку на пазар, хтјели смо да се сретнемо са ђацима тамошње школе, да их испитамо шта они знају. Знали су да читају, пишу, рачунају, причали нам много што – шта друго, а ми ни врага не знамо као брави’.”⁷

Ровински користи сваку прилику да нагласи улогу Русије и њену помоћ Црној Гори. Па поводом одласка књаза Николе 1868. године у Русију, каже да је био одлично примљен на царском двору у Петербургу, којом приликом је свети Синод додијелио помоћ од 8000 рубаља годишње за издржавање Богословије, а царица Марија Александровна је одредила 5500 рубаља за издржавање Ђевојачког института. При том подвлачи да су Руси препоручили Милана Костића, који је магистрирао на Духовној академији у Кијеву, за њеног ректора, којем је руски посланик у Бечу Михајил Фјодорович Раевски помогао да састави Правила и наставни план за Богословију, која је почела са радом 1869. године. Тим поводом, након што је захвалио на помоћи којом је његова молба услишена с „највећим успјехом у корист народа”, јер је сада у стању да свом народу „који је много пропатио за крст часни и свету вјеру и изостао иза других срећних на пољу просвјетном” запали „свијећу душевног препорода”, што ће учинити оснивањем духовног завода „у коме би се приготовљавали они

⁶ П. А. Ровински, *Н. г.*, стр. 204.

⁷ Милан Костић, *Школе у Црној Гори*, Панчево 1876, стр. 85.

који би се жељели посветити за душепопечитеље и учитеље народа”.⁸ Да би и тиме изразио своју захвалност, књаз је одмах послао светом Синоду Правила о устројству Богословије и наставни план и програм, тражећи од њих благослов. Ни приликом прославе двадесетпетогодишњице рада Ђевојачког института, књаз не заборавља да захвали Русији, па каже: „Данас слави овај просвјетни храм двадесетпетогодишњицу свог благословеног дјеловања у мојој држави, а на пољу опште српске просвјете. У цијелом Јужном Словенству, по суду зналаца, овај Институт предњачи пред својом браћом, на велику корист Црне Горе и на понос Русије. А шта чини, те му припада то првјенство? То је велико племенито руско срце, што у њему бије. Оно у великој Русији братској ни, у области благодотворности, чини чудеса (...). То је руско срце учинило и ово чудо, те је у овијем кршевима процвјетао најмириснији цвијет на Балкану”.⁹

Исте године (1869), почела је са радом и Ђевојачка школа. За директора је постављена Рускиња Надежда Петровна Пацевич. Објашњавајући услове у којима је она тада радила и живјела, Ровински каже: „Осим књажевог дворца, такозване ‘Биљарде’ и неколико кућа војвода и имућних људи, било је неколико десетина уцерица од наслаганог камена, покривених сламом, без прозора и без пећи (...). Тешко је било набавити чак кокоше и јаја, а о поврћу и да не говоримо (...). Требало је трпјети оскудицу у свему, и зато је живот на Цетињу, за људе ненавикнуте на њега, био прави подвиг. Подвиг је био и помирити се са таквим животом и потребан је био велики напор и труд да се како тако на њега човек привикне и прилагоди му се. А требало је створити васпитну установу којој је задовољавање материјалних потреба био само први степен, а предстојале су педагошке потребе за чије је задовољавање било још мање средстава”.¹⁰ Посебну тешкоћу представљало је обезбјеђивање потребног наставничког кадра. Јер „наставнице које су по позиву долазиле из других српских крајева нијесу се дуго задржавале зато што нијесу биле у стању да се мире са суровим животом у Црној Гори. У том погледу директорки је увијек била на услузи њена сестра Александра Петровна, која је поред својих сопствених обавеза била спремна да замијени наставницу која недостаје.”

⁸ Никола I Петровић, *Захвалности руском светом Синоду за преузимање обавеза око издржавања Богословије на Цетињу*, Политички списи, Титоград – Цетиње 1989, стр. 60.

⁹ Никола I Петровић, *Здравица Софији Петровној Маршвајо њоводом 20-годишњице рада Ђевојачког института, на Цетињу*, Дјела, Подгорица 1997, стр. 213.

¹⁰ Ровински, *Н. г.*, стр. 211.

Своју приврженост Црној Гори ове двије племените Рускиње особито су испољиле у вријеме рата Црне Горе и Србије против Турске, поводом Херцеговачког устанака (1876-1878). Наиме, када је рат почео, све школе су биле затворене. Ученице Ђевојачког института су послате кући, а Институт је стављен на располагање руском Црвеном крсту. Међутим, директорка Надежда Петровна Пацевич и њена сестра Александра Петровна су читаво вријеме рата остале у Институту и прихватиле се послова милосрдних сестара и свестрано се бринуле о породицама херцеговачких устаника. „Шиле су и крпиле одјећу за њих, чувале им дјецу и такође их одијевале, храниле и училе их”.

Ровински подвлачи да су питомци Богословије, али и ученици основних школа, „послужили својој домовини управо својим вишим културним нивоом не заостајући за другима ни на бојном пољу”. Наиме, када је рат почео, неки учитељи и богослови су ступили у војску као обични војници, а други су придодати за секретаре вишим командантима, јер је већина од њих била неписмена, док је трећима повјерено снабдијевање војске. И сви су се они показали на висини свог задатка. Зато је било потребно да ти људи и школа уопште добију значајнију улогу у даљем развоју земље. Међутим, послије поменутог рата, школа је – каже Ровински „за власт била у задњем плану, а у грађанском друштву није било оног одушевљења с којим су се према њој односили прије рата”, тако, иако је територија Црне Горе била више него удвостручена, 1879. године у њој ради само 18 основних школа и Ђевојачки институт, док Богословско – учитељска школа није обновила рад, иако је недостатак учитеља представљао главну сметњу даљем развоју школства.

Бржи развој школа у Црној Гори није ишао у прилог неким блиским књажевим сарадницима, који су говорили да Црна Гора има много школа, те да тај број треба смањити, а средства употријевити за „друге важније ствари”. То су били каже Ровински – „они мудри главари који су се у пракси увјерили да више није потребно јунаштво већ наука и образовање да би се заузео извјестан положај, и играла нека улога у новом државном уређењу Црне Горе, које је најавио књаз. Стога се у њима појавила тежња да од образовања направе своју привилегију и, колико је год могуће, зауставе развој црногорских маса”. Међутим, књаз им је одговорио: „Не, отворићу још толико школа а нећу дати да се ниједна затвори”. То су – наставља Ровински – „ријечи уписане златним словима које подсјећају на оно вријеме када је школа била љубљено чедо књаза, када је са њом био у најтјешњој вези и учествовао на свим савјетовањима о њој”.

Међутим, књаз је ипак направио извјестан уступак горепоменутој тежњи, те није обновио рад Учитељско-богословске школе, „која је припремала учитеље за народну школу”, већ је отворио „општу средњу школу, која је касније попримила одређену форму класичне гимназије и која би припремала људе предодређене специјално за државну службу”. Наиме, почетком 1880. године, „било је отворено нешто попут интерната за дјецу из бољих кућа, школска установа затвореног типа за 15 питомаца који су били смјештени у манастирској згради”. Питомци су имали обезбијеђено потпуно издржавање – храну, одјећу и учила. Радило се, дакле, о дјечи „познатих и заслужних родитеља”. Наредне године (1881), Интернат је претворен у реалну гимназију. Дозвољен је упис и осталим ученицима. Тако је 1883. године у Гимназији било 52 ученика, само њих 14 имало је статус питомаца, а остали су само бесплатно похађали школу, а остале трошкове су сносили њихови родитељи или старатељи.

И сам књаз, као што је већ речено, пао је „под утицај струје супротстављене школе, што је убрзо дошло до изражаја на првој учитељској скупштини (7. IX 1881), на којој је присуствовао књаз. На Скупштини је, поред осталог, расправљано о трима питањима: 1) Зашто често долази до сукоба учитеља са локалним властима и како их отклонити; 2) Којим средствима помоћи даље образовање учитеља; 3) Да ли је спојиво са учитељским позивом бављење другим пословима и како отклонити то што учитељи напуштају свој посао и прелазе у другу државну и друштвену службу и уопште у бављење другим пословима.

У одговору на прво питање каже се: „Локални капетани гледају на учитеље као на своје потчињене, не само у општим стварима, као на све црногоске грађане, већ проширују своју власт и на интерне послове и односе у школи, за које не само да нијесу компетентни него их никако и не разумију”. Даље, учитељи протестују што их капетани и други чиновници, па чак и војне старјешине, вријеђају, понижавају па чак и физички злостављају. И мјесни школски надзорници иако су већином необразовани, „мијешају се у све, па и у наставу”.

У вези са далеким образовањем учитеља, посебно су наглашене двије ствари: а) формирање библиотека, које би биле снабђевене потребном педагошком литературом и б) организовање учитељских скупштина на којима би се разматрали проблеми школа и вршили договори о даљем раду.

Када се, пак, ради о преласку учитеља на друга мјеста, прије свега треба отклонити узроке који приморавају учитеље да одлазе на друге послове. Да до тога не би долазило, треба „дићи на виши ниво само звање учитеља, јер учитељи прелазе на друге дужности што други чиновници ужи-

вају много веће поштовање, како код власти тако и код народа”. С друге стране, на то их наводи и оскудност учитељске егзистенције, те зато предлажу давање повишице плате послје извјесног броја година и према способностима учитеља и проналажења начина за обезбјеђивање будућности учитеља који су постали неспособни за даље вршење дужности”.

Поводом поменутих захтјева, књаз је укорио учитеље да не поштују власт. А „власт има право да ухапси сваког учитеља ако он чини нешто ружно (...), а што се поштовања тиче, учитељ је дужан да га сам заслужи. Иначе међу учитељима има галиота”. И захтјев за повећање плата учитељима књаз је оцијенио неумјесним. Што се тиче промјена у структури друштва, Ровински каже: „Чиновници који су замијенили некадашње главаре, већим дијелом се нијсу од њих разликовали по образовању и нијесу схватили своје обавезе. Љубоморно су држали власт што им је дата и која је на сваком кораку уздизала људе сасвим незаслужно”.

Међутим, књаз је, независно од примједби које је изнио на поменутој Учитељској скупштини, „изванредно схватао значај народне школе – на њу је усредсредео своју пажњу, да би у Црногорцу од малих ногу васпитао новог грађанина”. Промјену свог односа према школи и учитељима књаз је исказао и у телеграму који је упутио Учитељској скупштини, 1885. године, гдје каже: „...ја сам као отац пратио ваш труд и радовао се вашим успјесима (...). Јер ћете ви како би допунили наслијеђене добре особине душама црногорске дјеце усадити квалитете које захтијева дух времена. Црна Гора, ја и мој наследник захвални смо садашњем учитељском кадру, који тако савјесно гаји младе изданке наше отаџбине”¹¹

Књаз одмах опонашају и други који тада пишу о школи. Тако, како цитира Ровински, у „Зборнику” пишу: „Учитељ је душа школе и какав је учитељ таква је и школа. Какви су учитељи такав ће и народ бити. Срећан је онај народ који има способне и савјесне учитеље. У данашње вријеме, то су врло важни фактори, када је школа постала ново најпоузданије и најаче оружје. Она даје правац будућем друштвеном и политичком животу”. А Шпадијер додаје: „Народ воли и цијени учитеље, он схвата да је посао учитеља тежак и да не може бити плаћен колико би требало (...). Црногорац кад улази у школу скида капу, улази побожно као у цркву”.

Највише простора Ровински посвећује Ђевојачком институту, односно „Женском Институту царице Марије Александровне”. Након навођења података о броју ученика (65), које су у њему боравиле у првих десет година, он прелази на опис Института, па каже: „Институт је био

¹¹ *Истио*, стр. 239.

чист и уредан, дјевојчице су изгледале добро, здраво и биле су ведре, и односи између њих и директорке били су добри. Ово посљедње је најважније за такву установу, гдје се све држи на личности директорке. Високообразована и морална личност уз добре односе и тијесно контактирање са дјецом има на њих снажнији и благороднији утицај него свеукупна педагошка средства”. А за васпитанице каже: „Кад ступе у Институт имају крајње егоистичне црте и углавном снажне претензије да се уздигну изнад других или чак да буду прве, и због тих претензија оне једна другу не штеде”. Међутим, након боравка у Институту оне се потпуно мијењају и „постају несрављиво блаже и толерантније једна према другој. Неуспјех било које од њих више не изазива радост као у почетку, већ, напротив, изазива саосјећање и жељу да јој се помогне. И не само да не одају једна другу већ херојски чврсто једна другу штите”. Временом се између њих развија „таква љубав каква постоји само међу сестрама”. Васпитанице толико заволе Институт и када заврше школовање напуштају га са жаљењем. И касније одржавају контакте са њим дописујући се са васпитачицама и међусобно, а оне које остају на Цетињу често навраћају у Институт да се виде и посавјетују са васпитачицама и директорком.

Основни задатак наставе у Институту је да развије код васпитаница добре особине, „потребне за породични живот, да би оне могле вршити благотворан утицај на средину у којој ће се кретати” и да их припреми за добре и способне наставнице. Највише часова је посвећено настави српског језика и књижевности, док им је „српска историја најомиљенији предмет”, а најрадије „пјевају српске пјесме и то са највећим одушевљењем пјевају војничко – патриотске пјесме „Онамо намо” књаза Николе и „Радо Србин иде у војнике” и друге које у суштини нијесу женске пјесме.

Одговарајући на критике које су изношене на рад Института, Ровински каже: „Васпитанице које су завршиле Институт су у пракси показале да је он био добро замишљен и вођен. Оне су постале прве образоване жене у Црној Гори и истовремено остале праве Црногорке”.

Од статистичких података који се односе на Ђевојачки институт само да поменемо да је у времену од оснивања (1879) до 1905. године у Институту боравило 348 ученица, од којих је већина (190) било са простора изван тадашње Црне Горе,¹² што посебно указује на изузетан значај ове школе и њен снажни утицај на међународни реноме Црне Горе. Прва Пољопривредна школа у Црној Гори основана је у Даниловграду 1874. године.

¹² *Истио*, стр. 256-293.

За директора је постављен Ђорђе Радић, који је истовремено саставио наставни план и програм и држао највећи број часова. Уписано је 18 ученика, од којих су 12 били стипендисти државе. Но, њен вијек је био кратак, јер је, као и све остале школе, престала са радом почетком рата, 1876. године.

Иначе, у наставним програмима из природне групе предмета, у свим школама у Црној Гори, чак и у Ђевојачком институту, велика пажња је посвећивана њиховој практичној примјени у пољопривреди. Зато је 1893. године поново отворена Пољопривредна школа, овог пута у Подгорици. Да би подстакла развој привреде у свим крајевима Црне Горе, држава је примила 10 питомаца, по једног из сваке нахије, којима је обезбиједила издржавање и смјештај. Школовање је трајало двије године, а настава је почињала првог фебруара, а завршавала се првог децембра.

Школа је имала огледну парцелу у непосредној близини града, величине 3,5 рала, која је била веома лијепо уређена и засађена разним воћем и другим дрвећем. Бавила се и гајењем житарица примјењујући тада најмодерније машине, тако да је све „то привукло пажњу околних сељака, па су они непрекидно долазили, час са молбом да им се наручи неко сјеме, час по савјет како да се, на примјер, спасу од главнице у пшеници или кукурузу, а тада им је давало бесплатно и средство против ње. Видевши да је рад са машинама много успјешнији од ручног, сељаци су почели да се обраћају и траже машине на послугу, и то им је бесплатно давало”. А када се заврше радови на школском имању, пуна два мјесеца, те машине су давале на употребу сељацима. Касније су и сами сељаци почели да набављају те машине. И ова, као и друге школе у оновременој Црној Гори, била је неодојива од средине у којој је радила, трудећи се да је што више оплемени.

Ровински наводи неколике, већ познате анегдоте о односу Црногораца према занатима, као „циганском послу”, па наставља: „И у погледу овога дјеловао је онај општи узрок који је утицао на све сфере у животу Црногораца – вјечито ратовање код Црногораца је развило презир према бављењу било чим сем ратовања”.

Међутим, секретар руске амбасаде на Цетињу, Максимилијан Карлович фон Мек, видећи на Цетињу „велики број поодраслих дјечака који се мотају беспослени”, дошао је на идеју да за њих организује занатску (књиговезачку) школу. Са градском управом пронађен је одговарајући простор и отворена је Књиговезачка школа у коју се уписало 10 људи. Три године је школу издржавао Максимилијен Карлович, а потом је преузела градска управа Цетиња.

Интересантано је гледање Ровинског на прилике у Цетињу у вријеме оснивања Дјечијег вртића, на почетку XX вијека, када се „формира

знатан број становништва које живи од надничарске зараде (...) и читаве дана проводе ван куће радећи на надницу код других”. У таквим условима, дјеца предшколског узраста остају на улици без икаквог надзора и васпитања. „Прљави, боси и исцијепани лутају улицама, вјечито се играју, туку или наваљују на пролазнике, нарочито странце, просећи грош за хљеб. Заиста, многи од њих и гладују, али многи и просе без икакве нужде. То је доба када се код дјетета активира мишљење, када оно само тражи да буде активно и срља било куда излажући се опасностима које их вребају у околини и нимало њежном опхођењу људи”.

Посматрајући такво стање, директорица Ђевојачког института Софја Петровна долази на идеју да се оснује дјечији вртић на Цетињу. Материјалну помоћ за рад и издржавање Дјечијег вртића дала је књегиња Милица Николајевна (кћи књаза Николе удата у Русију). Тако је 1903. године основан „Дјечији вртић велике књегиње Милице Николајевне”. Након тога – каже Ровински – „било је много мање мале дјеце која скитају, а умјесто тога виде се ујутру та иста дјеца како иду у групама или појединачно у једном правцу и то очигледно свјесна куда и зашто иду (...) Сви су чисти, у пристојној одјећи и обући”. А и родитељи су били врло задовољни, јер сада лакше могу да обављају своје друге обавезе.

Ровински је, нема сумње, волио Црну Гору и пуно урадио за њу, али је био и остао Рус, који никада није занемаривао интересе своје земље.

Miloš M. STAROVLAN

MONTENEGRIN SCHOOLS IN THE WORK OF PAVLE ROVINSKI

Summary

The work of Rovinski has a threefold significance for schools in Montenegro: first, more than 100 pages is directly related to the history of school system, second, in rest of the texts there is a number of data that are significant for schools, and third, literal texts: lyrical and epic poetry; fairy-tales; fables; riddles; anecdotes and humor; that are part of his work are irreplaceable material for school persuasals and readers.

Rovinski gives special attention to the schools that were founded thanks to the help of Russia, such as: Seminary, Maiden Institute and Kindergarten in Cetinje.

From his text we can learn that the teachers of that time, besides working in schools, have contribute also in other ways to improvement of the environment of their schools. However, elementary school was literally people's school. The school took care of people and people, within their possibilities, provided conditions for school's work.